

نقش ادبیات کودکان و نوجوانان در پاسخگویی به نیازهای آنان

دکتر مهری پریرخ^۱

چکیده

کتاب‌های کودکان و نوجوانان نقش عمده‌ای در پاسخگویی به نیازها و رفع مشکلات آنان دارند. شناخت نیازهای کودکان و نوجوانان و معرفی کتاب‌های مناسب با نیازها، بحث عمده این مقاله می‌باشد. چنین روشنی به منظور پاسخگویی به نیازها و حل مشکلات روحی، کتاب درمانی نامیده می‌شود.

از جمله نیازهای مورد بحث، نیازهای عاطفی، اجتماعی، مذهبی، نیاز به دانستن و ارضاي حسن‌کنگاروي، نیاز به ارتباط با طبيعت، نیاز به شناخت استعدادها و توانايي‌ها می‌باشد. در رابطه با ارضاي هر نیاز، تعدادي کتاب مناسب معرفی می‌گردد و درنهایت از موافقي که ممکن است تأثیر اين روش، يعني کتاب درمانی را در پاسخگویی به نیازها يا درمان مشکلات کم کنند، نیز ياد می‌شود.

این مقاله نیازهای گوناگون کودکان و نوجوانان را از ديدگاه «مازلو» روانشناس انسانکرا، و نیازهای مورد توجه از ديدگاه مؤلف را بررسی می‌کند و برای هریک از نیازها، انواع کتاب‌هایی را که در پاسخگویی به آن نیازها مؤثرند نام می‌برد. جایگاه نیازهای مورد توجه مؤلف، در هرم نیازهای «مازلو» مشخص می‌شود ودلایلی که به موجب آن‌ها کتاب‌های انتخاب‌شده قابلیت پاسخگویی به نیازهای تعیین‌شده توسط «مازلو» را دارند، مختصراً سرح داده می‌شوند. در این نوشته، منظور از منابع خواندنی آن دسته از ادبیات کودکان است که با هدف آموزش، تربیت، و پرکردن اوقات فراغت کودکان و نوجوانان تهیه شده‌اند و به طور غير مستقيم مقصود خود را بيان می‌کنند.

۱. عضو هیئت علمی دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد
(E-mail: parirokh@ferdowsi.um.ac.ir)

بررسی متون نشان می‌دهد که کتابداران، پزشکان، روانشناسان و معلمان مدارس از جمله گروه‌هایی از جامعه هستند که بیشتر از دیگران به ارزش و اهمیت ادبیات کودکان و نوجوانان در رشد شخصیت و رفتار آنان توجه نشان می‌دهند. مطالعه کتاب، بخصوص داستان، به کودکان و نوجوانان کمک می‌کند تا شناخت لازم از خود را به دست آورند یا به ویژگی‌های خاص شخصیت خود مانند خجول‌بودن پی‌برند و در کم بهتری از پیچیدگی فکر، رفتار انسان، و ارتباط این رفتار با ویژگی‌های شخصیتی به دست آورند و به این ترتیب، به سلامت فکری لازم برستند. شناخت از خود، با مطالعه داستان و از راه تعامل با شخصیت یا شخصیت‌های داستان به دست می‌آید.

«گلدنگ» و «گلدنگ¹» معتقدند با مطالعه کتاب، تغییر از طریق پالایش درونی²، بینش³، یا تقلید رفتار شخصیت‌ها صورت می‌گیرد. برخی از پژوهشگران و صاحب‌نظران در رابطه با اثرات مطالعه داستان و سایر منابع، پژوهش‌هایی انجام داده‌اند یا به گزارش تجربه‌ها و نظریه‌ها پرداخته‌اند.⁴ از جمله، پژوهش‌های انجام شده توسط «هیز» و «آمر» نشان داد که ۲۷ دانش‌آموز با سن ۱۶-۷ سال، پس از مطالعه یک داستان که بر مقابله با مشکل تأکید داشت، بهتر توانستند بیماری دیابت خود را کنترل کنند. نتایج پژوهش «مارلوو» و «میکوک» نیز تاحدی نتایج پژوهش «هیز» و «آمر» را تأیید کرد. در این نتایج توصیه شده که چون شناخت از خود، کلیدی برای حل مشکلات است، در صورت توصیه کتاب برای مطالعه، باید دقت شود که محتوای آن، خواننده را به سوی کسب این شناخت هدایت کند. همچنین، کتاب باید برای کودک و نوجوان امکان همانندسازی را به وجود آورد و به شناخت ارزش‌ها و به کسب درک، آرامش و امید کمک کند.

سایر پژوهش‌ها نیز به نتایج مشابهی دست یافته‌اند و یادآور می‌شوند که اگر کودکان و نوجوانان با خواندن کتاب‌های مناسب بتوانند وجه اشتراکی بین احساسات، توانمندی‌ها یا مشکلات خود و شخصیت‌های داستان پیدا کنند، شناخت بهتری نسبت به آن حالت‌ها به دست می‌آورند، به صحبت کردن درباره آن‌ها می‌پردازنند، بینش لازم نسبت

1. Gladding and Gladding, 1991.

2. Catharsis

3. Insight

4. Borders and Paisley, 1992; Shechtman and Nachshol, 1996; Hayes and Amer, 1999; and Marlowe and Maycock, 2000.

به این امور را کسب می‌کنند، و در صورت بروز مشکل می‌توانند به حل آن پردازند. همانندسازی و نتیجه آن (یعنی شناخت)، امکان بحث و بروونریزی احساسات (یعنی تخلیه هیجانات)، از جمله مزایای کتاب‌خوانی برای رشد شخصیت و حل مشکلات هستند.

چون کودکان و نوجوانان دارای احساسات، توانمندی‌ها و مشکلات متفاوتی هستند – به عبارت دیگر، چون دارای ویژگی‌های شخصیتی گوناگونی هستند و نیز در زمان‌ها و دوران‌های مختلف زندگی، نیازهای متفاوتی دارند، ضروری است که نیازهای آنان شناسایی شود. در صورت شناسایی این نیازها می‌توان کتاب‌های مناسب برای هر نیاز را توصیه کرد.

«نیاز» عبارت است از نیرویی که از ذهن و ادراک آدمی سرچشمه می‌گیرد و اندیشه و عمل را چنان تنظیم می‌کند که فرد به انجام رفتار می‌پردازد تا وضع نامطلوبی را درجه‌ته مطلوب تغییر دهد و حالت نارضایتی را به رضایت و ارضای نیاز تبدیل کند.^۱

روانشناسی مانند «کارل راجرز»^۲، «اریک فروم»^۳ و «هنری الکساندر ماری»^۴ از جمله صاحبنظرانی بودند که برای نیازهای انسانی تقسیم‌بندی‌هایی کردند. ولی نظریه‌های «مازلو»^۵ روانشناس انسانگرا، بیشتر مورد توجه است.

از دیدگاه «مازلو» (۱۹۶۷) نیازهای انسانی در پنج گروه و سلسله‌مراتب زیر، که به هرم نیازها از دیدگاه «مازلو» معروف است، دسته‌بندی می‌شوند:

نیازهای فیزیولوژیک، یا نیاز به آب، غذا، هوا، و مانند آن‌ها؛

نیازهای مربوط به ایمنی، یا نیاز به احساس امنیت و داشتن محیطی امن؛

نیازهای مربوط به عشق و محبت، یا نیاز به داشتن روابط محبت‌آمیز با دیگران؛

نیازهای مربوط به احترام و عزت نفس، یا نیاز به کسب احساس اعتماد و مورد پذیرش قرار گرفتن؛

نیازهای مربوط به خودشکوفایی، یا نیاز به شناسایی و تحقق استعدادها.

او معتقد است که در شرایط بسیار ابتدایی، نیازهای اساسی مانند نیازهای

۱. الکساندر ماری، نقل شده در: رحیمی نیک، ۱۳۷۴، ۱۰.

2. Carl Rogers

3. Erich Fromm

4. Henry Alexander Mary

5. Maslow

فیزیولوژیک و اینمی شکل دهنده رفتار هستند و در صورتی که این نیازها ارضا شوند، نیازهای دسته‌های بعدی، هدایتگر رفتار خواهند بود؛ در عین حال، معتقد است که این نیازها قطعی و انعطاف‌ناپذیر نیستند.

به نظر «مازلو» رفتارهای آدمی منشأ چندگانه دارند و افزون بر نیازها، محرک‌های بیرونی نیز در اراضی آن‌ها دخیل‌اند (همان). از جمله این محرک‌ها می‌توان به اطلاعات و تجربه‌هایی که باید به افراد منتقل شوند اشاره کرد. مطالعه داستان‌های مناسب موجب انتقال اطلاعات و تجربه‌ها به طور غیرمستقیم می‌شود و با شناختی که در فرد، نسبت به شخصیت خود و دیگران به وجود می‌آورد، بینش، ارزش‌ها و رفتارهای او را متتحول می‌کند. به نیازهای مطرح شده توسط «مازلو» نیز می‌توان با اطلاعات بدست آمده از طریق داستان‌ها و دیگر کتاب‌های کودکان، پاسخ داد.

أنواع نیازهای کودکان و نوجوانان

برای این که بتوان براساس هرم نیازهای «مازلو» به نیازهای کودکان و نوجوانان پاسخ داد، باید مشخص کرد که در رابطه با هر نیاز، چه نوع از منابع خواندنی است که اطلاعات و تجربه‌های لازم را در اختیار آنان قرار می‌دهد. مطالعه کتاب‌های خواندنی مناسب که با توجه به نیازهای آنان تهیه شده، منبع اطلاعاتی مناسبی برای آن‌ها است که فرصت لازم را برای پاسخگویی به نیازها، از طریق افزایش شناخت آنان نسبت به خود و محیط اطراف، فراهم می‌آورد. در این قسمت، نیازهای اطلاعاتی کودکان و نوجوانان مورد بررسی قرار می‌گیرد، منابع خواندنی مناسب معرفی می‌شوند و جایگاه آن‌ها در هرم نیازهای «مازلو» مورد اشاره قرار می‌گیرد.

۱. نیازهای عاطفی

دوست‌داشتن و دوست‌داشته‌شدن و مورد محبت قرار گرفتن از نیازهای مسلم هر انسان است و این نیاز در کودکان و نوجوانان کاملاً محسوس است؛ اگر فرصت محبت کردن برای آنان فراهم شود، یقیناً توانایی جلب توجه دیگران و ایجاد فرصت برای این که دیگران نیز بتوانند آنان را دوست داشته باشند و به آنان توجه کنند نیز به وجود خواهد آمد. همان‌گونه که اشاره شد، همه انسان‌ها دارای این نیاز عاطفی هستند، ولی همه آنان توانایی ابراز محبت خود به دیگران، و توانایی جلب محبت دیگران را ندارند. این

ناتوانی ممکن است نتیجه محرومیت از محبت کافی در دوران کودکی، و ریشه بسیاری از مشکلات روحی در نوجوانی و بزرگسالی باشد.

یکی از راههای ارضای این نیاز و فراهم کردن امکان چشیدن طعم شیرین محبت کردن و محبت دیدن، استفاده از کتاب‌هایی است که رنگ و بوی عاطفی دارند، مانند کتاب‌هایی که ارتباط نزدیک حیوان و انسان، و انسان‌ها را نسبت به هم نشان می‌دهند. مثلاً در کتاب شبان کوچک در غار، بره، بز و پسرک چوپان در تاریکی غار محبوس می‌شوند. این حیوانات از ترس صدای مهیب غرش کوه به چوپان جوان پناه می‌آورند و در کنار او احساس امنیت می‌کنند. در همین کتاب، فداکاری سگ چوپان جوان، که با کمک دختر کوچکی، تا نجات صاحب جوان خود آرام نشست، هیجان خاصی به داستان می‌بخشد و رابطه عاطفی بین حیوان و انسان را نشان می‌دهد.

کتاب جوراب پشمی داستان فداکاری پسر جوانی است که با کار و تلاش بسیار، جوراب پشمی که آرزوی خریدنش را داشت تهیه می‌کند؛ ولی به جای این که خود لذت پوشیدنش را احساس کند، آن را به دوستش، که می‌داند او نیز خیلی به آن نیاز دارد هدیه می‌کند. او با این عمل، سرشار از غرور می‌شود و انقلابی در درون خود ایجاد می‌کند. در داستان او بین انشا، در کم عمق معلم انشا از وضعیت دانش آموزی که انشای خود را نوشته ولی خیلی زیبا آن را از روی دفتر سفید می‌خواند، اثری فراموش‌نشدنی بر روحیه او می‌گذارد. او پس از جدا شدن از معلم، به جای راه رفتن می‌دود و می‌پرد و بدین وسیله شادی درونی خود را نشان می‌دهد.

کتاب مادر، مادر است نیز به بیان احساسات عاطفی مادر سن‌نیابت به بچه خود می‌پردازد و به خواننده احساس مادر بودن، تعلق و عاطفه را نشان می‌دهد. راز آواز، داستان دیگری از همدردی و در کم مقابل احساس است. این در کم در کتاب مادر، مادر است به رهایی بچه سن‌نیابت، و در این کتاب به آواز خواندن بلبلی که آوازش را گم کرده بود، منجر می‌شود.

تهان بودن در غم و گرفتاری، که از طریق همانندسازی با شخصیت‌های داستان پیش می‌آید، در آرامش و رهایی از اضطراب تأثیر بسزایی دارد. غروری که از محبت کردن یا محبت دیدن در کودکان و نوجوانان ایجاد می‌شود، مانند پایه‌های محکم در شخصیت آن‌ها و برای ساختن زندگی سالم شکل می‌گیرد. کتاب‌هایی از ج

داستان‌های یادشده، به نیازهای مربوط به عشق و محبت و نیز عزت نفس در هرم نیازهای «مازلو» پاسخ می‌گویند.

۲. نیازهای اجتماعی

در دنیای رو به تحولی که در آن، ارتباط و توانایی برقراری ارتباط با دیگران نقش عمده‌ای در موفقیت افراد دارد باید به نیازهای اجتماعی توجه بسیار شود. کودکان و نوجوانان در صورتی که بتوانند با بزرگسالان، با همسالان خود، با افراد بیگانه، با معلم و با والدین ارتباط مناسب برقرار کنند، قادر خواهند بود بسیاری از نیازها و مشکلات خود را در زندگی برطرف کنند. معمولاً این افراد در برخورد با دیگران از اعتماد به نفس لازم برخوردارند و می‌دانند مشکلی را که در رابطه با دیگران یا در همکاری با دیگران دارند، چگونه حل کنند. داشتن فرصت کافی برای برخورد با دیگران به تدریج امکان شناخت شخصیت‌ها و توانایی برقراری ارتباط با شخصیت‌های مختلف را فراهم می‌آورد؛ فرد می‌تواند به مشکلات شخصیتی خود نیز پی‌برد و در جهت اصلاح آن‌ها برآید. اعتماد به نفسی که در برخورد با دیگران به دست می‌آید، کلید اصلی حل بسیاری از مشکلات شخصیتی فرد، و حل مشکلات دیگران است. مجموع این توانایی‌ها زیربنای یک زندگی اجتماعی سالم را فراهم می‌آورند.

از جمله عواملی که در ساختن زندگی اجتماعی سالم و توانایی ارتباط با دیگران اثر دارند، مطالعه کتاب‌هایی است که توانایی برقراری ارتباط با دیگران، و روحیه همکاری و همیاری را در افراد تقویت کنند. بهترین نام برای مهربان‌ترین حیوان از جمله این کتاب‌ها است. این کتاب، از دیدگاه‌های مختلف می‌تواند مورد توجه صاحب‌نظران ادبیات کودکان باشد. یکی از این جنبه‌ها، تأثیر خاصی است که از نظر زندگی اجتماعی برخوانندگان جوان دارد؛ نان خوشبویی پخته شده و قرار است به مهربان‌ترین حیوان داده شود. جستجو برای پیدا کردن مهربان‌ترین حیوان در خانواده حیوانات جنگل شروع می‌شود. هریک از حیوانات فکر می‌کند مهربان‌ترین حیوان است. از این میان فقط خرگوش است که دیگری را به عنوان مهربان‌ترین حیوان معرفی می‌کند و در نهایت وقتی خود به عنوان مهربان‌ترین حیوان انتخاب می‌شود، هدیه خود را بین همه تقسیم می‌کند. خوش‌بینی و خوش‌نیشی خرگوش و نوع دوستی او، الگوی جالبی از نظر رفتار اجتماعی برای کودکان و نوجوانان است و بیشتر کودکان، حتی کودکان خودبین و مغرور، رفتار خرگوش را مورد تمجید

قرار می‌دهند. کتاب صیاد که با نام رهایی نیز چاپ شده، نمونه‌ای از همیاری و همفکری در جستجوی راه حل مناسب برای حل یک مشکل همگانی است. همیاری پرنده‌گان در این داستان منجر به رهایی آنان از دام صیاد می‌شود. داستان‌های دیگری مانند هدیه‌ای برای بچه‌های کنار شط، کتابخانه‌ها، و خمره نیز به نیازهای اجتماعی پاسخ می‌دهند.

این کتاب‌ها نمونه‌هایی از ادبیات کودکان هستند که فعالیت‌های اجتماعی و توانایی تطبیق و هماهنگی فرد با دیگران در حرکت‌های اجتماعی را تشویق می‌کنند. نظر به اینکه توان همگامی با گروه و ارائه راهکاری برای حل مشکلات گروهی در انسان احساس غرور و خودپنداری به وجود می‌آورد، داستان‌هایی که به مسائل اجتماعی می‌پردازند، به نیازهای مربوط به عزت نفس که از جمله نیازهای تعین شده از طرف «مازلو» است، پاسخ می‌گویند. از طرف دیگر، فعالیت‌های گروهی، احساس امنیت اجتماعی را نیز تأمین می‌کند. بنابراین، این کتاب‌ها به نیازهای مربوط به اینمی در هرم نیازهای «مازلو» نیز پاسخ می‌گویند.

۳. نیاز به دانستن و ارضای حس کنجکاوی

داشتن فکر فعال، خلاق و جستجوگر یکی از ویژگی‌های انسان‌های موفق در عصر متحول کنونی است. در صورتی می‌توان چنین ویژگی‌هایی را در کودکان و نوجوانان پرورش داد که امکان جستجوی پاسخ برای سوال‌های بی‌شمار و کنجکاوی پایان‌ناپذیر آنان فراهم شود. ایجاد فرصت‌هایی برای تجربه، و آگاهی از تجربه‌های دیگران نیز راهی است برای ایجاد انگیزه فکری، بیدار کردن حس کنجکاوی، و پاسخ به روحیه کنجکاو آنان. استفاده از کتاب‌های علمی در زمینه‌های گوناگون و متناسب با ویژگی‌های سنی و علاقه آنان، به بسیاری از کنجکاوی‌های کودکان و نوجوانان درباره محیط اطراف و دلیل بسیاری از پدیده‌های طبیعی و روابط علی پاسخ می‌دهد. کتاب‌های علمی ساده با مثال‌های ملموس و قابل درک، بخصوص اگر امکان عمل و آزمایش نمونه‌ها یا مشاهده آن‌ها وجود داشته باشد، یکی از مناسب‌ترین وسایل ارضای روحیه کنجکاوی و نیز تقویت آن است. کنجکاوی در مورد پدیده‌های اطراف، که معمولاً به صورت سوال‌های متعدد مطرح می‌گردد، باعث فعال شدن ذهن می‌شود. افرادی که دارای فکر فعال باشند قادر خواهند بود مشکلات زندگی را بهتر حل کنند؛ آنان افرادی مستقل هستند که معمولاً بهترین راه را

برای حل مسئله‌ای که با آن روبرو می‌شوند، جستجو می‌کنند. کتاب‌هایی مانند پدیده‌های جوی، آتشان‌ها، لایه‌های زمین، اختراعات، تکامل ماشین، هوایما، مجموعه انتشاراتی علوم من، آب در کشورهای آسیا - آقیانوسیه، چرا چنین است، نقش و نگار، برای مطالعه مفیدند. از کتاب‌های مناسبی که به شرح حال مخترعان و دانشمندان می‌پردازند و شرح تلاش خستگی ناپذیر آنان برای اراضی حس کنجکاوی و اهمیت امید در راه رسیدن به هدف می‌باشند، نیز می‌توان یاد کرد. از آنجا که مطالعه کتاب‌های علمی بخصوص کتاب‌های شرح حال علمی، نقش مهمی در شناخت استعداد و علاقه‌ها دارد، این گروه از منابع اطلاعاتی به نیازهای مربوط به خودشکوفایی پاسخ می‌دهند. ولی بسیاری از کتاب‌های علمی، مانند مجموعه بدن انسان چگونه کار می‌کند؟ اطلاعاتی درباره نیازهای اصلی انسان (مانند این که تغذیه مناسب چیست و چگونه سیستم بدن را به کار می‌اندازد، بهداشت چگونه باید رعایت شود، ...) را در اختیار کودکان و نوجوانان قرار می‌دهند. کسب چنین اطلاعاتی به معلومات آنان می‌افزاید و در فعالیت‌های اجتماعی، بهتر می‌توانند دانش خود را نشان دهند و این امر به عزت نفس آن‌ها می‌افزاید. بنابراین، این کتاب‌ها در سه سطح، به نیازهای فیزیولوژیک، خودشکوفایی و عزت نفس در «هرم نیازهای مازلوا» پاسخ می‌دهند.

۴. نیازهای مذهبی

اعتقاد به خداوند، داشتن ایمان و الگوهای صحیح رفتاری و اعتقادی، نه تنها روش زندگی مناسب را به کودکان و نوجوانان می‌شناساند، بلکه ارزش‌هایی را که لازمه یک زندگی سالم است به آنان معرفی می‌کنند. بی‌اعتقادی به ارزش‌های صحیح زندگی باعث می‌شود نوجوانان معیارهای بی‌ارزشی را انتخاب کنند و درنهایت به سرخوردگی و پوچی در زندگی روآورند. کتاب‌هایی مانند تشنۀ دیدار، کودکی من، سرگذشت حضرت محمد(ص)، از جمله کتاب‌های مفید در این زمینه هستند. مجموعه کتاب‌های قرآن و طبیعت که به تشریح پدیده‌های علمی از دیدگاه قرآن و رابطه آن با خلقت توجه می‌کند، نیز از دیگر کتاب‌هایی هستند که به اثبات وجود خداوند و عظمت خلقت اشاره دارند. هدف در این مقاله کوتاه، بررسی معیارهای انتخاب کتاب‌های مناسب نیست، ولی از آنجاکه کتاب‌های مذهبی باید ارزش‌ها و الگوی مذهبی را به کودکان و نوجوانان بشناساند و ایمان را در آنان ایجاد و تقویت کنند، در صورتی که مناسب نباشند ممکن است صدمهٔ جبران ناپذیری

به گرایش آنان به مذهب بزنند. بنابراین به چند خصوصیت عمده کتاب‌های مذهبی مناسب اشاره می‌شود.

کتاب مذهبی باید شخصیت‌های واقعی مذهبی را بشناساند، از تعصب به دور باشد، نثر ساده و شیوایی داشته باشد و تاحد ممکن به صورت غیرمستقیم و داستان‌گونه به بیان مطلب پردازد، پدیده‌ها و مثال‌های آن دور از ذهن نباشند، در پرورانیدن ماجرا و ساخت و پرداخت آن و نیز در تصاویر و صفحه‌آرایی آن، استفاده خوبی از هنر به عمل آید، و پیام‌های مذهبی با نیازها و شرایط اجتماعی روز همانگ باشند. از جمله کتاب‌هایی که این ویژگی‌ها را دارند به چند مورد دیگر نیز می‌توان اشاره کرد؛ مانند مجموعه داستان‌های بازگشت به زندگی، نیاز فرشته، نذر، سحر و شب‌بوها، نیاز، و شکوه شهادت.

از آنجاکه پذیرش الگوهای با ارزش در زندگی، در ک مفهوم هستی و ایمان را در انسان تقویت می‌نماید و او را به خداوند نزدیکتر می‌کند، کتاب‌هایی که این اطلاعات را در اختیار قرار دهند، در ایجاد امنیت خاطر، آرامش فکر، و دور شدن نگرانی و اضطراب بسیار مؤثرند. بنابراین، این دسته از منابع و کتاب‌ها به نیاز مربوط به اینمی در «هرم نیازهای مازل» پاسخ می‌دهند. افزون بر آن، چون الگوهای صحیح رفتاری را در اختیار خواننده قرار می‌دهند، با استفاده از همانندسازی و تقلید، در رشد فکری و رفتاری او اثر دارند. رفتارهای صحیح اجتماعی، به کسب موقعیت‌های اجتماعی، خودپنداری و عزت نفس منجر می‌شوند. پس این کتاب‌ها به نیازهای مربوط به عزت نفس و خودشکوفایی نیز پاسخ می‌دهند.

۵. نیاز به ارتباط با طبیعت

تضاد در طبیعت در روحیه انسان نیز وجود دارد. برای این که کودکان و نوجوانان بتوانند با تضاد درون خود مبارزه کنند و ناملایمات زندگی را پذیرند، باید با طبیعت مأнос شوند. کسانی که طبیعت گرا هستند معمولاً روحیه‌ای سالم و متعادل دارند، سختی و مبارزه را خوب تحمل می‌کنند، و بهتر با مشکلات روبرو می‌شوند. افزون بر آن، طبیعت محل کشف بسیاری از رمزهای خلقت است. آنچه را که کودکان و نوجوانان در کتاب‌های علمی می‌خوانند باید در طبیعت نیز تجربه کنند و بسیاری از شعارها و عقاید مذهبی را در طبیعت لمس کنند؛ در این صورت می‌توان انتظار داشت که آن‌ها را پذیرند. بنابراین، افزون بر این که کودکان و نوجوانان باید ساعت‌هایی را در طبیعت بگذرانند، باید

کتاب‌هایی را در رابطه با طبیعت، حیوانات و زندگی آن‌ها - پدیده‌هایی که دیدن آن‌ها به صورت عادی ممکن نیست - مانند زندگی جانوران در قطب، زیر دریا، یا رشد و نمو گیاهان را مطالعه کنند. داستان‌هایی که در طبیعت اتفاق می‌افتد و زیبایی‌های طبیعت را ترسیم می‌کنند یا خشونت طبیعت و راه‌های مبارزه با آن را نشان می‌دهند نیز تأثیر خوبی در انس گرفتن انسان با طبیعت و شناخت آن دارند. از جمله این کتاب‌ها داستان شبان کوچک در غار است که زندگی در روستا و در میان حیوانات، در کوهستان، و نیز خشم طبیعت را نشان می‌دهد. قارقارک در مزرعه، زندگی روستایی و طبیعت روستا را به تصویر می‌کشد. کتاب موج، طوفان‌های سهمگین در ژاپن، و بیان اطلاعات مناسبی در شناخت طبیعت و تضاد در آن در اختیار قرار می‌دهند.

توصیف زیبایی‌های طبیعت یا ناملایمات آن به خواننده کمک می‌کند به درک تضاد در طبیعت پردازد. این درک، در حقیقت در ک تضاد درون خود خواننده است، که او را با روحیه حساس یا زمینه‌های زیبایی‌شناسی درون او آشنا می‌سازد و به گونه‌ای به خودپنداری و خودشناسی او کمک می‌کند. افزون بر آن، او را برای مقابله با مشکلات، توانمند می‌سازد. بنابراین، این نوع کتاب‌ها به نیازهای خودشکوفایی و اینمی در «هرم نیازهای مازلوا» پاسخ می‌گویند.

۶. نیاز به شناخت استعدادها و توانایی‌ها

بسیاری از افراد در بزرگسالی زمینه‌های علاقه و توانایی‌های خود را کشف می‌کنند. این افراد احتمالاً در دوران کودکی و نوجوانی فرصت شناخت و درنتیجه پرورش قابلیت‌های خود را پیدا نکرده‌اند. عدم شناخت استعدادها و علاقه و توانایی در بعضی از افراد موجب سرخوردگی و بروز بسیاری از ناملایمات اخلاقی و رفتاری می‌شود. افزون بر آن، بر اثر عدم شناخت، فرد در زمینه‌هایی فعالیت می‌کند که انگیزه لازم را در آن‌ها ندارد و بنابراین، نمی‌تواند پویا باشد؛ توانایی و نیروی او به هدر می‌رود و برای خود و جامعه چندان مفید نخواهد بود. چه بسا که سرمایه گذاری برای آموزش این گونه افراد نیز بهره‌دهی لازم را نداشته باشد. برای پیشگیری از این مشکل، باید به کشف استعدادها و پرورش و بهره‌گیری از آن‌ها کمک کرد. به این منظور، باید کودکان و نوجوانان را در شرایطی قرار داد که خود و اولیای آنان به زمینه‌های مورد علاقه آن‌ها پس ببرند و کشف کنند که چه فعالیتی مورد علاقه آنان است یا چه نوع سرگرمی را ترجیح می‌دهند.

یکی از راههای شناخت زمینه‌های مورد علاقه، استفاده از کتاب‌های مناسب است. کودکان و نوجوانان را باید با انواع کتاب‌های سرگرمی آشنا کرد. از جمله این منابع پوشا، سنگ‌ها، هسته‌ها، دور ریختنی‌ها، ییکار نشینید، آزمایش کنید، چرا چنین است؟ می‌باشدند. مطالعه شرح حال‌هایی که به صورت داستانی تهیه شده‌اند نیز به خواننده کمک می‌کند تا به شناخت لازم از خود، علاقه‌ها و استعدادهای خود دست یابد، مانند شرح حال امیرکبیر، هلن کلر، ادیسون، مادام کوری، گالیله، و ...

چون چنین کتاب‌هایی به شناخت علاقه‌ها و استعدادها کمک می‌کند، توانایی پاسخگویی به نیازهای مربوط به خودشکوفایی در «هرم نیازهای مازلو» را دارند. افزون بر آن، با خواندن این گونه کتاب‌ها، بخصوص در مواردی که خواننده را تشویق به تمرین و انجام آزمایش‌ها، و درست کردن وسایل سرگرمی یا علمی می‌کند، هماهنگی فکر و دست، مهارت‌های فیزیکی، و توانمندی در انجام فعالیت‌ها را در او تقویت می‌کند. این توانمندی‌ها و دانش بدست آمده موجب خودپنداری و تقویت عزت نفس در او می‌شود و او می‌تواند خود را در زندگی اجتماعی بهتر نشان دهد. بنابراین، در پاسخگویی به نیازهای مربوط به عزت نفس نیز مؤثرند.

خلاصه‌ای از انواع نیازها و کتاب‌های مناسب برای پاسخگویی به آن‌ها در جدول

زیر نشان داده می‌شود.

جدول تطبیقی نیازها و کتاب‌هایی که می‌توانند پاسخگوی این نیازها باشند

نوع نیاز کودک	نیازها بر اساس «هرم نیازهای مازلو»	کتاب‌هایی که توانایی پاسخگویی به نیازها دارند
عاطفی	عشق و محبت، عزت نفس	جوراب پشمی، شبان کوچک در غار، مادر مادر است، راز آواز، اولین انشاء
اجتماعی	عزت نفس، ایمنی	صیاد، هدیه‌ای برای بچه‌های شط، خمره، کتابخانه ما
ارضای کنجدکاوی	فیزیولوژیک و عزت نفس	چرا چنین است، بدن انسان چگونه کار می‌کند، علوم من، آب در آسیا، نقش و نگار
مذهبی	عزت نفس	کودکی من، قرآن و طبیعت، شکوه شهادت، سحر و شب‌بوها، نماز، افطار، نماز فرشته، نذر
ارتباط با طبیعت	خودشکوفایی و ایمنی	شبان کوچک در غار، موچ، قارقارک در مزرعه، زندگی سرچپستان
شناخت استعدادها	عزت نفس، خودشکوفایی	شرح حال‌ها، هسته‌ها، پرها، سنگ‌ها، ییکار نشینید، آزمایش‌ها

سخن آخر

برای برخورداری از یک زندگی سالم، باید ضمن جلوگیری از بروز بسیاری مشکلات روانی، توانایی‌های فردی تقویت شوند. شناخت نیازهای کودکان و نوجوانان در سنین مختلف و فراهم آوردن امکانات لازم برای پاسخگویی به آن‌ها، از بروز بسیاری از مشکلات روانی در کودکی و بزرگسالی جلوگیری می‌کند. در این راستا، استفاده از ادبیات کودکان و نوجوانان یکی از راههای درمانی شناخته شده است. کتاب درمانی، ابزار مناسبی برای کسب تجربه و اطلاعات برای پاسخگویی به نیازهای گوناگون است. در صورت شناخت نیازها و شناخت کتاب‌های مناسبی که می‌توانند به نیازها پاسخ دهند و آن‌ها را ارضاء کنند، ادبیات کودکان به رشد مناسب و معادل کودکان و نوجوانان کمک می‌کند.

شناسایی این کتاب‌ها و تطبیق آن‌ها با نیازها، یکی از وظایف متخصصان تعلیم و تربیت و ادبیات کودکان است. این کتاب‌ها باید به اطلاع عامه مردم برسند تا استفاده از این ابزار همگانی شود و به سلامت روانی جامعه کمک کند. در ضمن، وجود سیاهه‌ای مناسب از این نوع منابع، خانواده‌ها را از سردرگمی برای جستجوی کتاب مناسب رها می‌سازد.

از طرف دیگر، چون ادبیات کودکان به طور غیرمستقیم به تربیت و پرورش کودکان و نوجوانان می‌پردازد، ابزار مناسبی برای کمک به کسانی است که نیازهای آنان ارضاء نشده و به خودشناسی نرسیده‌اند و دچار مشکلات روحی هستند. کتاب‌های مناسبی که به مسائل عاطفی، اجتماعی یا مذهبی پرداخته‌اند، ابزاری هستند برای درمان فرد مضطرب، وحشت‌زده، نگران و گوشه‌گیر. او، با همانندسازی به شناخت ویژگی‌های شخصیتی خود می‌پردازد و از مشکلات رهایی می‌یابد. کتاب درمانی، یکی از راههای درمانی لذت‌بخش است که ارزش تجربه و کتاب را می‌شناساند و در تشویق به مطالعه مؤثر است.

بحث ارائه شده درباره انواع نیازهای کودکان و نوجوانان و ارضای آن‌ها توسط منابع خواندنی، به هر دو مورد فوق اشاره دارد. به عبارت دیگر، مطالعه کتاب‌های مناسب با نیازها، نه تنها از بروز بسیاری از مشکلات روانی و شخصیتی در زندگی جلوگیری می‌کند، بلکه در صورت بروز آن‌ها چه با مشکل گشائی باشد. استفاده از کتاب به عنوان ابزاری برای پیشگیری از مشکلات و برای برخورداری از سلامت روانی و درمانی در برخی از دردهای روحی یا برای رفع برخی از مشکلات، باید مورد توجه کتابداران،

روانشناسان، اولیای مدرسه و خانواده قرار گیرد. این روش به جای این که به بیان فایده‌های کتاب بسته کند، بر کاربرد کتاب در زندگی تأکید می‌کند. باید یادآور شد که ممکن است مسائل و مشکلاتی چند، روند استفاده از این ابزار را دچار مشکل سازند. از جمله به چند مورد زیر می‌توان اشاره کرد:

۱. بی علاقه‌گی خواننده؛
۲. پرداختن به مسائل سطحی در کتاب؛
۳. نبود کتاب مناسب برای مشکلات یا نیازهای گوناگون؛
۴. نا آشنایی معرف و واسطه (والدین، کابیدار یا پزشک) با منابع مناسب، یا اطلاعات ضعیف آنها نسبت به منابع؛
۵. نا آشنایی یا شناخت ناقص واسطه‌ها از نیازها یا مشکلات روحی کودک و نوجوان.

بنابراین، ضروری است افرادی که به عنوان واسطه بین کتاب و کودک و نوجوان فعالیت می‌کنند ویژگی‌های زیر را داشته باشند:

۱. کتاب دوست باشند و شناخت مناسبی از ویژگی‌های کتاب مناسب داشته باشند؛
۲. دارای تفکر تحلیلگر باشند و بتوانند برداشت عمیقی از محتوا و پیام (های) کتاب به دست آورند؛
۳. با روانشناسی کودکان و نوجوانان آشنا باشند و نیازهای سنین مختلف و مشکلات روحی آنان را بشناسند؛
۴. با روش‌های کتابخوانی و بحث و بررسی کتاب آشنا باشند و توانایی برگزاری جلسه‌های کتابخوانی را داشته باشند.

منابع

- بابایی، محمود. مبانی نیازسنجی اطلاعات. اطلاع‌رسانی، دوره ۱۲، شماره ۴، ۱۳۷۶.
- حجازی، بنشه. ادبیات کودکان و نوجوانان، ویژگی‌ها و جنبه‌ها. تهران: روشنگران، ۱۳۷۴.
- خمارلو (آهی)، توران. گذری در ادبیات کودکان. تألیف لیلی ایمن (آهی)، و مهدخت دوست آبادی، تهران: شورای کتاب کودک، ۱۳۵۲.

- رحیمی نیک، اعظم. تئوری نیاز و انگیزش. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۴.
- شعاری نژاد، علی اکبر. روانشناسی رشد. ویرایش ۵، تهران: اطلاعات، ۱۳۷۲.
- شعاری نژاد، علی اکبر. ادبیات کودکان، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۴.
- قربانی، ولی. بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشآموزان دیبرستانی شهر مشهد و ارزیابی توانایی مجموعه کتابخانه‌ها در برآوردن این نیازها در سال تحصیلی ۱۳۷۸-۱۳۷۹. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. مشهد. دانشگاه فردوسی مشهد. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۳۷۹.
- مازلو، آبراهام. انگیزش و شخصیت. ترجمه احمد رضوانی. مشهد: معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۷.
- Gladding, Samuel T. and Claire Gladding. "The ABCs of bibliotherapy for school counselors." *School Counselor*, Sep 1991, vol. 39 (1), p.7-12.
- Hayes, Janice S. and Kim Amer. "Bibliotherapy: Using fiction to help children in two populations discuss feelings." *Pediatric nursing*. Jan/Feb 1999. vol. 25 (1). p. 91-95.
- Shechtman, Zipora and Rachel Nachshol. "A school-based intervention to reduce aggressive behavior in maladjusted adolescents." *Journal of Applied Developmental Psychology*. 1996, vol. 17. p.535-552.